

SIMON SEBAG MONTEFIORE

**DEN UNGE
STALIN**

Översättning Per Nyqvist

prisma

Av samme författare har tidigare utgivits

Stalin. Den röde tsaren och hans hov 2004

Potemkin och Katarina den stora 2005

Prisma

Besöksadress: Tryckerigatan 4

Box 2052

103 12 Stockholm

www.prismabok.se

Prisma ingår i

Norstedts Förlagsgrupp AB,

grundad 1823

© 2007 Simon Sebag Montefiore

och Prisma, Stockholm 2007

Originalalets titel: *Young Stalin*

Originalförlag: Orionbooks

Översättning: Per Nyqvist

Noter, litteratur: Göran Andolf

Omslagsformgivning: Bob Hollingsworth

Omslagsfoto: © David King Collection

Tryckt hos WS Bookwell, Borgå, Finland 2007

ISBN 978-91-518-4545-6

Prolog

Bankrånet

Luften kändes kvalmig i Tiflis onsdagen den 13 juni 1907, men vid halvelv-tiden var det centrala torget fyllt av ett myllrande folkliv. En stilig mustaschprydd kavallerikapten i stövlar och ridbyxor, med en lång tjerkesisk sabel vid bältet, utförde ryttarkonster, och dessemellan utväxlade han skämt med två söta, välklädda georgiska flickor som snurrade på färggranna parasoller – samtidigt som de fingrade på mauserpistoler som de hade gömt innanför klänningarna.

I gathörnen stod unga män, klädda i bjärta allmogeblusar och vida byxor i sjömansstil, som i smyg höll revolverar och granater redo. På den illa beryktade krogen Tiliputjuri, som låg vid torget, strömmade ett gäng tungt beväpnade våldsmän in på källarserveringen, där de glatt bjöd gästerna att ta ett glas tillsammans med dem. Alla dessa personer var där för att delta i ett rån som hade planerats av den tjugonioårige Ioseb Djugasjvili (senare känd som Stalin) – det första av hans dåd som skulle dra till sig världens uppmärksamhet.²

Det var inte många utanför ligan som kände till planen för dagens storkupp, men Stalin hade arbetat på den i flera månader. Vladimir Lenin, bolsjevikpartiets* ledare, som höll sig dold i en villa i den finska orten Kuokola, var dock invigd i de stora dragen. Lite tidigare hade Lenin i hemlighet träffat Stalin, först i Berlin och sedan i London, och då gett order om den stora rånkuppen, trots att det socialdemokratiska partiet nyligen strängt hade förbjudit alla bankrån eller ”expropriationer” som de kallades med ett förskönande uttryck. Genom sina rån, mord och övriga kriminella operationer, som alltid genomfördes utan läckor och med stor omsorg om detaljer, hade Stalin blivit ”det bolsjevikiska centrets huvudfinansier”.³

Det som hände den dagen skulle ge upphov till tidningsrubriker i hela världen, praktiskt taget vända upp och ned på Tiflis och bidra till att klyftan i det söndrade socialdemokratiska partiet fördjupades. Den dagen, en vattendelare i

---

* År 1903 hade Ryska socialdemokratiska arbetarpartiet splittrats i två fraktioner, bolsjevikerna under Lenin och mensjevikerna under Martov. De två riktningarna bekämpade varandra men höll ihop i ett parti till 1912, när det klövs officiellt och definitivt. Lenin inrättade och ledde en hemlig grupp på tre personer inom bolsjevikfraktionen med uppgift att skaffa fram pengar genom bankrån och annan organiserad kriminell verksamhet. Denna grupp kallades ”det bolsjevikiska centret”.

Stalins liv, skulle lägga grunden till hans karriär – trots att den var nära att grusa hans framtidsutsikter.

De tjugo våldsmän som bildade kärnan i Stalins liga, känd som Gruppen, intog sina positioner på Jerevantorget, samtidigt som andra kikade uppåt Golvinskij Prospekt, den eleganta huvudgatan, förbi vicekungens palats, en praktfull, vit byggnad i italiensk stil. De väntade på klappret från riksbankens postvagn och dess eskort av beridna kosacker. Kaptenen med den tjerkesiska sabeln tumlade sin häst innan han satt av för att ta en promenad på den eleganta boulevarden.

Varje gathörn bevakades av en kosack eller en polis: myndigheterna var beredda. De hade varit på sin vakt ända sedan januari. Både Ochranan (tsarens hemliga polis) och gendarmerna brukade leverera omfattande rapporter om de revolutionära och kriminella gruppernas förehavanden. I den töckniga skymningsvärld där dessa grupper rörde sig hade kategorierna bandit och terrorist smält samman, och för myndigheterna var det svårt att skilja mellan fakta och avsiktligt vilseledande uppgifter. Men i flera månader hade det surrats om en storkupp.

Denna strålande men kvava förmiddag kunde man få en känsla av att det orientaliskt färgade Tiflis (nu Tbilisi, huvudstad i republiken Georgien) knappast hörde hemma i samma värld som tsarens huvudstad, S:t Petersburg, tusentals kilometer därifrån. De äldre gatorna – som slingrade sig uppför Mtatsmindas, Heliga berget, ända tills backen blev för brant för bebyggelse – kantades av pittoreskt rangliga hus som var försedda med murgrönsprydda balkonger men som saknade både rinnande vatten och elektricitet. Tiflis var en stor by där alla kände alla.

Precis bakom militärhögkvarteret, på den fashionabla gatan Frejliniska, ett stenkast från torget, bodde Stalins hustru, en ung, söt georgisk sömmerska vid namn Kato Svanidze, och deras nyfödde son, Iakob (Jakov). Äktenskapet vilade på ömsesidig kärlek: även om Stalin ibland led av tungsinne var han varmt fäst vid Kato. Hon å sin sida beundrade honom och delade hans entusiasm för revolutionens sak. Hon satt med det lilla barnet och solade sig på balkongen i samma stund som hennes make var på väg att ge henne och hela Tiflis en fruktansvärd chock.

Denna idylliska stad var huvudstad i Kaukasien, tsarens bergiga vicekungadöme mellan Svarta havet och Kaspiska havet, som var hem för en brokig blandning av stolta och krigiska folk. Den eleganta Golvinskij Prospekt förde tankarna till Paris – vita teatrar i nyklassisk stil, pampiga hotell och palats tillhörande georgiska furstar eller armeniska oljebaroner kantade gatan, där man också kunde se ett operahus i morisk stil. Men när man hade passerat militärhögkvarteret och kom ut på Jerevantorget hamnade man mitt i ett asiatiskt potpurri.

I stånden bjöd exotiskt klädda torghandlare ut kryddstarka röda bönor (*lo-*

bio) och varm *chatjapuri* (en sorts ostkaka). Ficktjuvar blandade sig med vattenbärare, gatuförsäljare och stadsbud på väg med varor till den armeniska eller den persiska basaren, där gränderna snarare gav intryck av en levantisk souk än av en europeisk stad. Kamel- och åsnekaravaner, lastade med silke och kryddor från Persien och Turkestan eller med frukt och vin från den bördiga georgiska landsbygden, trampade in genom karavanserajens portar. De unga kyparna serverade sina gäster, springpojkar bar in väskorna och stallpojkar spände ifrån kamelerna. Allt emellanåt kastade de nyfikna blickar ut mot torget. Av de nyligen öppnade georgiska arkiven framgår att Stalin använde karavanserajens pojkar – ännu barn – som spioner och kurirer. (Man kommer att tänka på Fagin och hans liga av pojktjuvar i *Oliver Twist*.) I ett mörkt rum i det inre av karavanserajen höll några av kuppelarna eldande tal för sina revolvermän och repeterade planerna med dem. Stalin var där själv denna förmiddag.

De två söta tonårsflickorna med sina eleganta parasoller och sina laddade revolverar, Patsija Goldava och Annetta Sulakvelidze, ”brunhåriga och smärta, med svarta ögon som strålade av ungdomlig livslust”, släntrade nonchalant tvärs över torget och ställde sig utanför militärhögkvarteret, där de flirtade med de ryska officerarna – hjulbenta kosacker och gendarmer i stiliga blå uniformer.

Tiflis var (och är) en dåsig stad, där flanörer och dagdrivare titt och tätt brukade stanna för att ta sig ett glas vin på någon av de många uteserveringarna. (Om de livliga och bullersamma georgierna påminner om något av de europeiska folken så är det italienarna.) Georgier och andra kaukasier, klädda i den traditionella *tjochan*, en sorts mansklänning med rader av fickor för gevärspatroner sydda på bröstet, drog omkring på gatorna där de sjöng och kråmade sig. Georgiska kvinnor i svarta sjaletter och ryska officerarsfruar, klädda enligt europeiskt mode, promenerade in genom portarna till Pusjkinparken för att köpa glass och sorbet. Det vimlade också av perser, armenier, tjetjener, abchazer och bergsjudar (judar från östra Kaukasus). Tillsammans bildade alla dessa människor ett färgstarkt skådespel av hattar och dräkter som förde tankarna till en maskeradfest.

Band av gatpojkar – *kintos* – spanade förstulet i vimlet efter tänkbara offer. Tonåriga prästnoviser, klädda i långa vita mässkjortor, ledsagades av sina skäggiga lärare – präster iförda långa mantlar – från det vita, pelarprydda seminariet på andra sidan gatan. Nio år tidigare hade Stalin lämnat den läroanstalten strax innan han var färdig med sin prästutbildning. Det var i denna brokiga kaukasiska värld – en icke-slavisk, icke-rysk blandning av öst och väst – som Stalin hade vuxit upp.

Annetta och Patsija tittade på klockan och gick sedan bort från arméhögkvarteret för att inta nya positioner på vardera sidan om torget. På den ökända krogen Tiliputjuri på Palatsgatan, inte långt från den vråkiga prakten i furst Suba-

tovs palats, var de suspekta kunderna – furstar, hallickar, tjallare och ficktjuvar – redan i färd med att dricka georgiskt vin och armenisk brandy.

Just då skulle Davit Sagirasjvili, även han revolutionär och bekant med Stalin och några av kuppdeltagarna, besöka en vän som hade en affär ovanför restaurangen. En gladlynt karl, Batjua Kupriasjvili, som stod och hängde i porten bjöd honom att komma in. ”I enlighet med georgisk sed bjöd han mig genast att slå mig ned och ta ett glas rödvin.” Davit drack upp vinet och tänkte gå därifrån när revolvermannen ”med utsökt artighet” föreslog att han skulle stanna på krogen och ”ta lite mer vin och tilltugg”. Davit insåg att ”de släppte *in* folk på krogen men inte släppte *ut* några. Vid dörren stod beväpnade män.”

När Patsija Goldava, den smärta brunett som höll utkik efter konvojen, såg att den kom travande på boulevarden, skyndade hon sig runt hörnet till Pusjkinparken, där hon viftade med tidningen framför Stepko Intskirveli.

”Nu börjar det!” muttrade han.

Stepko nickade till Annetta Sulakvelidze, som stod på andra sidan gatan, precis utanför Tiliputjuri. Annetta gav ett tecken till revolvermännen i porten, och dessa vinkade åt de beväpnade männen att komma ut från krogen. Sagirasjvili såg hur männen – magra, lungsiktiga ynglingar i vida byxor som knappt hade fått en matbit i sig på flera veckor – ”vid ett givet tecken” ställde ifrån sig glasen, osäkrade sina skjutvapen, gick ut och spred sig över torget. En del av dem förbrytare, andra var vettvillingar, medan några var utblottade furstar från hopplost förfallna slott ute på landsbygden. De var beredda att begå brott, men de var inte ute efter pengar för egen del: de var hängivna Lenin, partiet och sin anförare i Tiflis, Stalin.

”Var och en hade fått sig en uppgift tilldelad långt i förväg”, erinrade sig en tredje flicka, Aleksandra Darachvelidze, väninna till Annetta. Hon var bara nitton år gammal men hade redan deltagit i flera rån och eldstrider.

Alla ligamedlemmarna höll ögonen på torgets poliser, som på gatuslang kallades *gorodovoi*, ”faraoner”. Två beväpnade män höll uppsikt över kosackerna utanför stadshuset. De andra gick till hörnet av Veljaminovgatan och den armeniska basaren, inte långt från själva riksbankshuset. Aleksandra Darachvelidze uppger i sina opublicerade memoarer att hon bevakade ett gathörn tillsammans med två beväpnade män.

Batjua Kupriasjvili, som stod och låtsades läsa en tidning, såg på avstånd det dammoln som rördes upp av hästarnas hovar. De var på väg! Han rullade ihop tidningen och gjorde sig beredd . . .

Kaptenen med den blänkande sabeln, som nyss hade promenerat över torget, uppmanade förbipasserande att hålla sig borta från den öppna platsen, men ingen fäste något avseende vid hans varningar, så han hoppade upp på sin stiliga häst. Han var ingen officer, även om han påminde om idealbilden av en stilig georgisk svärdfäktare. I stället var han en man som levde utanför lagen, halvt riddare, halvt bandit. Han hette Kamo, var tjugofem år gammal och leda-

re för Gruppen. Kamo var, som Stalin uttryckte det, ”en mästare på att förklara sig” – han klarade av att spela såväl en rik furste som en tvätterska från landet. Han rörde sig stelt och var halvblind på ena ögat, som skelade och irrade. En av hans egna bomber hade exploderat mitt i ansiktet på honom några veckor tidigare, och han var ännu inte helt återställd.

Kamo ”var trollbunden” av Stalin som hade omvänt honom till marxismen. De hade en gång varit barn- och ungdomsvänner i den våldspräglade staden Gori, som ligger sjuttiofem kilometer från Tiflis. Kamo var en djärv och förslagen bankrånare och en Houdini när det gällde att ta sig ut från fängelser, men samtidigt en lättledd tok och en halvt sinnessjuk våldsmän. Han var en kusligt lugn människa med besynnerligt ”matt hy” och uttryckslös blick, och han var ivrig att få tjäna sin herre. Ofta bad han Stalin: ”Låt mig döda honom åt dig!” Han var i stånd till de mest blodiga och makabra ögarningar likaväl som till de mest glansfulla bravader. En gång längre fram skulle han skära upp bröstet på en man och slita ut hjärtat med bara händerna.

Under hela sitt liv hade Stalin förmågan att på ett närmast hypnotiskt men ändå obesvärat sätt förvandla amoraliska psykoterapeuter, utan känsla för gränser, till sina hängivna anhängare. Hans lakej från pojkkåren, Kamo, och de andra revolvermännen var bara de första i en lång rad. ”Dessa ynglingar följde Stalin utan tanke på egen vinning ... De beundrade honom så mycket att de accepterade hans stenhårda disciplin.”⁴ Kamo brukade hälsa på hemma hos Stalin och Kato, där han hade lånat en sabel som hade tillhört Katos far. Han hade då förklarat att han ”skulle spela en kosackofficer”.⁵ Till och med Lenin, denne nogräknade advokat som hade uppfostrats som en adelsman, var fascinerad av denne våghals, som han kallade sin ”kaukasiske bandit”. På sin ålders höst betecknade Stalin Kamo som ”en helt häpnadsväckande person”.⁶

”Kapten” Kamo styrde hästen mot boulevarden. Från andra hållet närmade sig konvojen, och Kamo travade den djärvt till mötes så att de passerade varandra. Han hade skrutit om att när skjutandet väl hade börjat ”skulle hela affären vara över på tre minuter”.

Kosackerna red in på Jerevantorget, två framför och två bakom de två ekipagen samt en vid sidan om. Genom dammet kunde rånarna urskilja två män i bonjour inne i postvagnen – riksbankskassören Kurdjumov och kamreren Golovnja – samt två soldater med osäkrade gevär. Den efterföljande vagnen var fylld med poliser och soldater. Det tog bara några ögonblick för vagnarna och ryttarna att i ett smatter av hovar korsa torget och närma sig Sololakigatan, där det nya riksbankshuset stod. Gudastatyerna och lejonbilderna över dess port symboliserade det blomstrande välståndet under den ryska kapitalismen.*

* Avstånden i denna urbana by är små. Det är bara två minuters promenad från platsen för rånet till prästseminariet, till Stalins dåtida bostad, till vicekungens palats och till riksbankshuset. De flesta av de här nämnda byggnaderna vid det dåtida Jerevantorget (som senare fick namnet Berijatorget och därefter Lenintorget och som numera heter Frihetstorget) står fortfarande kvar. Re-

Batjua sänkte tidningen, gav ett tecken och kastade den sedan ifrån sig, varefter han grep sina vapen. Ligamedlemmarna drog fram vad de kallade sina ”äpplen” – kraftfulla granater som Anneta och Aleksandra hade smugglat in i Tiflis dolda i en stor soffa.

Rånarna och flickorna steg fram, osäkrade sina granater och kastade fyra av dem under vagnarna, där de exploderade med ett öronbedövande dån. Buken på hästarna slets upp, flera män sprängdes i småbitar och gatstenarna överstänktes med blod och inälvor. Sedan drog rånarna sina mauser- och browningpistoler och öppnade eld mot kosackerna och poliserna runtom på torget, som var fullständigt oförberedda. En del sjönk sårade till marken, andra sprang för att ta betäckning. Över tio bomber exploderade. Vittnena fick intrycket att de kom regnande från alla håll, till och med från taken. Senare sades det att Stalin hade kastat den första bomben från taket till furst Sumbatovs palats.

Bankens vagnar stannade. Skrikande förbipasserande rusade för att söka skydd. En del trodde att det var en jordbävning: höll det Heliga berget på att rasa över staden? ”Ingen visste om de fruktansvärda smällarna kom från kanoner eller från bomber”, rapporterade den georgiska tidningen *Isari* (Pilen). ”Explosionerna skapade panik överallt ... I nästan hela staden började folk springa. Spann med vagnar och kärror råkade i sken ...” På några byggnader rasade skorstenarna, och alla glasrutor ända bort till vicekungens palats krossades.

Inte långt därifrån stod Kato Svanidze på sin balkong tillsammans med sin familj och skötte om sin och Stalins lille son. ”Plötsligt hörde vi ljudet av exploderande bomber”, mindes hennes syster Sasjiko. ”Vi blev livrädda och rusade in i huset.” Ute i den gula röken och den obeskrivliga villervallan, bland döda hästkroppar och avslitna människolemmar, höll någonting på att gå snett.

En av hästarna framför den främsta vagnen spratt till och vaknade till liv. Precis som rånarna kom springande för att ta sedelsäckarna i bakre delen av vagnen stegrade sig hästen, flydde från förödelsen och skenade nedför backen i riktning mot Soldatens basar. Med den försvann de pengar som Stalin hade lovat att överlämna till Lenin för användning i revolutionens tjänst.⁷

***

Under de följande hundra åren misstänkte man att Stalin hade medverkat vid kuppen, men man kunde inte bevisa någonting. Av de nyligen öppnade arkiven i Moskva och Tbilisi framgår emellertid att det var han som dirigerade aktionen, att han hade informatörer inne i banken och att han hade odlat kontakterna med dem i flera månader. Hans svägerska Sasjiko Svanidze uppger i

---

staurangen Tiliputjuri (inte längre tillhåll för vare sig furstar eller rövare), prästseminariet (numera museum), stadshallen, det kaukasiska arméhögkvarteret, riksbankshuset och vicekungens palats (där Stalins mor senare länge skulle bo) är alla oförändrade. Karavanserajen, Pusjkinparken, Adelmanovs skovarus (där Stalin hade arbetat) och basarerna är borta.

sina opublicerade memoarer, nu förvarade i ett georgiskt arkiv, att Stalin öppet erkänt att han lett operationen.* Nu, när det gått ett århundrade sedan kuppen, är det möjligt att avslöja sanningen.

Stalin gick med liv och lust in för ”politikens smutsiga affärer”, revolutionens konspiratoriska drama. När han hade blivit diktator i Sovjetunionen talade han gåtfullt, ibland rent av nostalgiskt, om de där ”kosack- och banditlekarna” (*kazaki i razbojniki*) – den ryska versionen av ”tjuv och polis” – men han gav aldrig några detaljer som skulle kunna fläcka hans anseende som statsman.⁸

År 1907 var Stalin en kort, senig och hemlighetsfull man som brukade gå klädd i röd satinskjorta, grå kappa och svart filthatt – den senare något av ett igenkänningstecken. Ibland föredrog han en traditionell georgisk *tjocha*, och han gillade att ha en vit kaukasisk huva elegant hängande ned över skuldran. Stalin var en svåråtkomlig man med många täcknamn som ständigt var i rörelse och ofta på flykt. Han använde Tsarrysslands många uniformer som förklädnad, och han undgick ofta att bli fångad genom att anlägga kvinnodräkt.

Stalin, som gärna deklamerade dikter och sjöng georgiska sånger, var karismatisk och humoristisk och uppfattades som attraktiv av kvinnor, trots att han ofta var butter. Med sin nordiska kyla var han en särpling bland georgierna. Hans ”brinnande” ögon hade honungsfärgade stänk när han var vänlig, men de blev gula när han blev arg. Stalin hade ännu inte skaffat sig den mustasch eller den frisyra som skulle präglade hans utseende längre fram i livet. Vid denna tid hade han ibland helskägg och långt hår, som ännu hade samma rödbruna färgton som i tonåren, även om det hade börjat mörkna. Han var fräknig och koppärrig, gick snabbt, fast med böjd hållning, och han höll vänstra armen stelt på grund av olyckshändelser och sjukdomar under barndomen.

Denna outtröttliga handlingsmänniska bubblade av idéer och uppslag. Driven både av hunger att förkovra sig och en benägenhet att undervisa andra slutade han febrilt romaner och historieböcker. Hans kärlek till böcker var dock alltid underordnad hans behov av att befalla och dominera, att besegra fiender och hämnas förolämpningar. Stalin var tålmodig, lugn och anspråkslös, men han kunde också visa sig fåfång, streberaktig och överkänslig. Han hade kort stubin och kunde rätt som det var explodera i hätska utbrott.

Han var starkt präglad av georgiska heders- och lojalitetsideal, samtidigt som han var en jordnära realist, sarkastisk cyniker och skoningslös mördare. Det var han som hade byggt upp den bolsjevikiska rån- och mordligan Grup-

* Stalin skulle inte ha tackat medlemmarna av familjen Svanidze – de släktingar som stod honom närmast i mer än trettio år – för deras öppenhet. Hans svägerska Sasjiko, som lämnade dessa minnesanteckningar 1934, dog av cancer 1936. Annars hade hon kanske fått dela det öde som drabbade hennes syster Mariko och hennes bror Aljosja samt dennes fru. Sasjiko Svanidzes memoarer används här för första gången. Några av rånarna, bland dem Kamo, Batjua Kuprasjvili och Aleksandra Darachvelidze, har också lämnat efter sig opublicerade minnesanteckningar som även de nu används för första gången.

pen, som han kontrollerade på avstånd likt en maffialedare. Han var ofta grovkornig som en bonde, vilket stötte bort partikamrater, men det var hans sätt att dölja sina talanger för snobbiga rivaler.

Han var lyckligt gift med Kato, men han hade valt en kylig nomadisk tillvaro som enligt hans egen uppfattning gav honom lov att bryta mot vanliga moral- och ansvarsregler och svika kärlekens förpliktelser. Stalin kunde skriva träffande kommentarer om andra människors storhetsvansinne, men han var omedveten om sin egen makthunger. Han njöt av hemlighetsmakeri. När han knackade på hos vänner och de frågade vem det var brukade han – på en gång tillgjort och skämtsamt – svara: ”Mannen i grått.”

För Stalin, en av de första yrkesrevolutionärerna, var den underjordiska revolutionära rörelsen en naturlig miljö, och han rörde sig i den med kattlik grace och med kattedjurets förmåga att blixtnabbt slå till. Mannen i grått var en boren extremist och konspiratör, en uppriktigt troende människa, ”en marxistisk fanatiker alltifrån ungdomen”. Våldskulturen i Stalins hemliga, kaukasiska värld skulle så småningom blomma ut i de egenartade regeringsmetoder som längre fram skulle dominera i Sovjetunionen.⁹

”Stalin hade inlett rånkuppernas tidevarv”, skrev Ioseb Davrisjasjvili, en vän från hemstaden och liksom Stalin en mästare på att planera bankrån.¹⁰ Tidigare trodde man att Stalin organiserade aktionerna men inte deltog i dem personligen. Så var det kanske denna dag år 1907, men vi vet nu att Stalin var mer direkt inblandad i andra rånöverfall och att han då brukade vara beväpnad med muserpistol.¹¹

Han höll alltid utkik efter sensationellt stora byten, och han visste att de mest framgångsrika bankrånen brukade vara insiderrjobb. Denna gång hade han hjälp av två män inne i bankens organisation. Han hade länge tålmodigt utvecklat förbindelsen med en användbar banktjänsteman. Senare hade han stött ihop med en gammal skolkamrat som råkade arbeta på bankens postavdelning. Stalin odlade kontakterna med honom i flera månader, och till slut tipsade han Stalin om att en enorm summa – kanske rent av en miljon rubel – skulle komma till Tiflis den 13 juni 1907.

Denne insider avslöjade senare att det enda skälet till att han hade hjälpt Stalin att förbereda den stora kuppen var att han beundrade hans dikter. Bara i Georgien hade Stalin kunnat dra nytta av sina talanger som poet i sin verksamhet som rånare.¹²

***

Den skenande hästen drog vagnen och bytet med sig över torget. Några av rånarna greps av panik, men tre av dem reagerade förvånansvärt snabbt. Batjua Kupriasjvili höll huvudet kallt och började springa mot hästen. När han hade kommit tillräckligt nära kastade han ett ”äpple” under hästen, trots att avståndet då var så kort att han riskerade sitt eget liv. Hästens buk slets upp och be-

nen slets av när granaten exploderade. Batjua kastades upp i luften och föll medvetslös ned på stenläggningen.

Den krängande postvagnen stannade. Batjua var försatt ur stridbart skick, men Datiko Tjibriasjvili hoppade upp i vagnen, drog fram sedelsäckarna och stappade sedan bort genom röken mot Veljaminovgatan. Det rådde emellertid total förvirring i ligan. Datiko kunde inte springa långt med de tunga sedelsäckarna – han måste lämna över dem till någon. Men vem?

När rökmolnen skingrades avslöjades ett blodbad som kunde föra tankarna till ett mindre slagfält. Skrik och explosioner skar fortfarande genom luften, alltmedan blodet fortsatte att rinna på den med kroppsdelar översållade stenläggningen. Kosacker och soldater började kika fram med vapnen redo. Förstärkningar var på väg från hela staden. ”Alla kamraterna skötte sig bra utom tre som hade svaga nerver och sprang därifrån”, skrev Batjua Kupriasjvili. Men under några ögonblick var Datiko nästan helt ensam. Han kände sig vilsen och tveksam. Det hängde på en tråd om planen skulle bli ett fiasko.

***

Kastade Stalin verkligen den första bomben från furst Sumbatovs hustak? En annan källa, P.A. Pavlenko, en skribent som var en av den senare diktatorns gunstlingar, hävdade att Stalin själv hade angripit konvojen och att han hade sårats av granatsplitter. Detta verkar emellertid osannolikt.¹³ Stalin brukade ”hålla sig på avstånd” i sådana här sammanhang, dels av säkerhetsskäl, dels eftersom han alltid betraktade sig själv som en speciell person.¹⁴

Enligt georgiska källor skall Kamo på 1920-talet i berusat tillstånd ha hävdat att Stalin inte hade tagit aktiv del i rånet men att han iakttagit det på avstånd. Denna uppgift bekräftas av en annan, diskutabel källa som stod polisen nära. Enligt denna sagesman ”stod Stalin på gården till ett förnämt hus på Golovinskij Prospekt och betraktade blodsutgjutelsen medan han rökte en cigarett”. Detta förnäma hus skulle kunna ha varit furst Sumbatovs palats.¹⁵ Ochranan hade mängder av informatörer på restauranger, enklare matställen, skomakarverkstäder och frisörsalonger. Stalin, en mästare på att dyka upp plötsligt och försvinna snabbt, hade förmodligen gett sig iväg innan skottlossningen började. Enligt den mest insatta källan skall han ha befunnit sig på järnvägsstationen denna förmiddag.¹⁶

Här kunde han lätt hålla kontakt med sitt nätverk av bärare och gatpojkar på Jerevantorget. Om dessa gynnare kom med dåliga nyheter var det bara att hoppa på ett tåg och försvinna.

***

Precis som rånet höll på att gå i stöpet körde ”kapten” Kamo i vild fart in på torget med häst och vagn. I ena handen höll han tyglarna och i den andra en muserpistol, som han sköt vilt med. Scenen var som hämtad från en västern-

film. Kamo, som var ursinnig över att planen hade misslyckats, svor för full hals ”som en riktig kapten” och svängde gång på gång runt med ekipaget tills han hade kontroll över torget, varefter han i rasande fart körde fram till Datico. Han böjde sig ned, och med hjälp av en av de beväpnade flickorna lyfte han upp säckarna i vagnen.

Sedan vände han i all hast på vagnen och körde snabbt uppför boulevarden, förbi vicekungens palats, som surrade likt en bikupa under det att soldaterna samlades. Kosackerna steg till häst, och man skickade bud efter förstärkningar.

Kamo märkte att en av polisens vagnar kom farande i full fart från andra hållet. I vagnen satt A.G. Balabanskij, vice polischef. ”Pengarna är i säkert förvar. Skynda till torget!” ropade Kamo. Balabanskij for direkt till torget. Först nästa dag insåg han sitt misstag. Då begick han självmord.

Kamo körde raka vägen till gatan Vtoraja Gontjarnaja och in på gården till ett snickeri bakom ett hus som ägdes av en äldre dam vid namn Barbara ”Babe” Botjoridze. Under årens lopp hade Stalin tillbringat många kvällar där i sällskap med Babes son Micha. Här hade han och hans kumpaner planerat rånet. Adressen var väl känd av den lokala polisen, men ligan hade mutat åtminstone en gendarmeriofficer, kapten Zubov. Denne åtalades senare för att ha tagit mutor och för att till och med ha hjälpt till att gömma bytet. Den utmattade och svettige Kamo lämnade ifrån sig pengarna, bytte till vanliga kläder och hällde en hink vatten över huvudet.

***

Chockvågorna från Stalins kupp spred sig över världen.

”BOMBREGN: Revolutionärer sprider död och förintelse bland stora folkskaror”, förkunnade *Daily Mirror* i London. ”I dag slungades omkring tio bomber, den ena efter den andra, på ett centralt torg som myllrade av folk. Bomberna exploderade med fruktansvärd kraft, och många människor dödades ...” *The Times* hade rubriken ”BOMBDÅDET I TIFLIS”, medan *Le Temps* i Paris var mer lakonisk: ”KATASTROF!”

I Tiflis rådde stor förvirring. Den vanligen så jovialiske vicekungen av Kaukasien, greve Vorontsov-Dasjkov domderade om ”terroristernas fräckhet”. ”Myndigheterna och militären är försatta i högsta beredskap”, meddelade *Isari*. ”Polis- och militärpatruller har gjort husrannsakingar runtom i staden. Många har gripits ...” Regeringen i S:t Petersburg, som var ytterst upprörd, gav säkerhetsorganen order att fånga rånarna och ta tillbaka pengarna. Den skickade också en särskild detektiv i spetsen för en utredningsgrupp som skulle leda arbetet. Vägar spärrades av och Jerevantorget omringades. Kosacker och gendarmar gjorde razzior och grep ett antal personer som brukade misstänkas i liknande sammanhang. Alla informatörer och agenter klämdes på upplysningar, och de levererade pliktskyldigast alla möjliga berättelser om rånet, men ingen av dem kunde utpeka de verkliga gärningsmännen.

Tjugotusen rubel fanns kvar i vagnen. En kusk som hade överlevt hade stoppat på sig 9 500 rubel. Han trodde att han hade gjort ett kap, men han greps senare och fick lämna ifrån sig pengarna. Han visste ingenting om Stalin, Kamo och de övriga i ligan. En talträngd kvinna angav sig själv som en bankrånare, men det visade sig att hon var mentalsjuk.

Det fanns inga säkra uppgifter om hur många rånare som hade deltagit: enligt en del vittnesuppgifter hade upp till femtio beväpnade män öst bomber från taken, såvida de inte slungade dem från Heliga berget. Ingen hade sett när Kamo tog bytet. Ochranan serverades varierande historier från hela Ryssland: rånet var arrangerat av de ryska myndigheterna själva, av de polska socialisterna, av anarkister från Rostov, av armeniska revolutionärer eller av socialistrevolutionärerna.

Ingen av rånarna greps. Till och med Kupriasjvili hann återfå medvetandet i tid för att ragla iväg. I den påföljande villervallan smet rånarna iväg åt alla håll och blandade sig med folket. En av dem, Eliso Lominadze, som hade bevakat ett gathörn tillsammans med Aleksandra, slank in på en lärarkonferens där han stal en läraruniform, varefter han obesvärat promenerade tillbaka till torget för att beundra vad han åstadkommit. "Alla överlevde", uppgav Aleksandra Darachvelidze, den sista ligamedlemmen som var i livet när hon dikterade sina memoarer 1959.

Femtio personer låg sårade på torget. Där låg också de söndersprängda kropparna efter banktjänstemännen samt tre kosacker och en del oskyldiga förbipasserande. De censurerade tidningarna underdrev antalet döda och sårade, men av handlingar i Ochranans arkiv framgår att omkring fyrtio personer förlorade livet.

Förbandsplatser för de sårade inrättades i butiker runt torget. Tjugofyra svårt skadade fördes till sjukhus. En timme senare kunde man skåda en ohygglig syn på Golovinskij Prospekt: en vagn lastad med lik och kroppsdelar som forslades bort som om de hade varit slaktavfall.

***

Riksbanken visste inte säkert om den hade bestulits på 250 000 eller på 341 000 rubel, men förlusten låg någonstans mellan dessa två siffror. Det rörde sig i alla händelser om en imponerande summa, motsvarande omkring 1,7 miljoner pund eller 3,4 miljoner amerikanska dollar i dagens penningvärde, fast den reella köpkraften var betydligt större.

Botjoridze och hans fru Maro, en annan av de kvinnliga ligamedlemmarna, sydde in pengarna i en madrass. Sedan kallade Patsija Goldava dit bärare, kanske några av Stalins gatpojkar, och såg till att madrassen flyttades till ett gömställe på andra sidan floden Kura. Därefter placerades madrassen på den säng som tillhörde direktören för Tiflis Meteorologiska observatorium, där Stalin hade bott och arbetat ett tag efter att ha lämnat prästseminariet. (Stalins tjänst

på observatoriet var faktiskt hans sista arbete innan han gav sig in i konspirationernas underjordiska värld, ja, rent av hans sista riktiga anställning innan han blev medlem av Lenins regering i oktober 1917.) Direktören för observatoriet skulle senare medge att han aldrig hade haft en aning om vilka rikedomar som hade legat under hans huvud.

Enligt många källor hjälpte Stalin själv till med att gömma pengarna i observatoriet. Detta låter kanske som en skröna, men uppgiften verkar sannolik. Det har framkommit att han ofta hade hand om stulna pengar och att han ibland red genom bergen med sadelpåsar fyllda med pengar från bankrån och piratdåd.

Förvånansvärt nog kände Stalin sig så trygg den kvällen att han gick hem till Kato och skröt inför familjen om bedriften – det var hans pojkar som hade utfört den. Han hade viss anledning att skryta: pengarna låg i säkert förvar i meteorologens madrass och skulle snart skickas vidare till Lenin. Ingen misstänkte Stalin eller ens Kamo. Bytet skulle smugglas utomlands; en del av pengarna tvättades senare genom Crédit Lyonnais. I flera månader skulle polisen i ett stort antal länder förgäves söka efter både pengarna och råvarna.

Det sägs att Stalin, som ingen misstänkte för något samröre med bankrånarna, under de närmaste dagarna kände sig så säker att han ibland kopplade av med att gå till krogarna vid flodstranden för att ta sig ett glas. Men han fortsatte inte länge med det livet. Plötsligt sade han till sin fru att de skulle lämna Tiflis omedelbart för att starta ett nytt liv i Baku, oljeboomens stad vid Kaspiska havet.

”Djävulen vet hur detta sällsynt fräcka rån utfördes”, kommenterade Tiflisdningens *Novoje Vremja* (Ny Tid) händelsen. Stalin hade utfört det perfekta brottet.¹⁷

***

Det skulle emellertid visa sig att kuppen i Tiflis långt ifrån var det perfekta brottet. I stället kom den att framstå som en pyrrhuseger. Stalin skulle aldrig flytta tillbaka till Tiflis eller Georgien. Kamo skulle drabbas av de mest bisarra olycksöden. Myndigheterna hade visserligen stora svårigheter att spåra sedlarna – trots att många av sedelnumren fanns antecknade – men historien var långt ifrån över för Stalins del. Framgången blev nästan till en katastrof för honom. På grund av all den negativa publiciteten världen över blev rånet till ett farligt vapen både mot Lenin och mot Stalin själv.

Ligamedlemmarna råkade i gräl om bytet. Lenin och hans kamrater slet om det likt råttor i en bur. Under de följande tre åren startade hans fiender tre olika partiutredningar i förhoppningen att kunna störta honom. Stalin, som nu var *persona non grata* i Georgien och vars namn hade fläckats genom det fräcka brottet mot partireglerna och den hänsynslösa blodsutgjutelsen, uteslöts ur partiet av Tifliskommittén. (När det talas om Tifliskommittén avses den

socialdemokratiska partistyrelsen i Tiflis, men ibland betecknar ordet ”kommitté” snarast lokalavdelning. Betydelsen av ordet ”kommitté” är något flytande. *Ö.a.*) Denna skandal kunde ha blivit ett hinder för hans senare försök att efterträda Lenin och satt punkt för hans ambitioner att bli en rysk statsman och en marxismens påve. Ännu 1918 var historien så känslig att Stalin inledde en förtalsprocess för att tysta ned den.* Hans bana som gudfader, bankrånare, mördare, sjörövare och mordbrännare var mörklagd ända till det tjugoförsta århundradet, trots att det viskades om den i Georgien och trots att kritiker i utlandet försökte utnyttja den.

Det kan emellertid också sägas att det var kuppen i Tiflis som gjorde Stalins lycka. Den ende beskyddare som verkligen betydde något fick upp ögonen för att Stalin inte bara var en begåvad politiker utan också en skoningslös handlingsmänniska. Lenin kom fram till att han var ”just den sorts människa som jag behöver”.¹⁸

Två dagar efter rånet försvann Stalin tillsammans med sin fru och sin lille son från Tiflis, men det var långt ifrån hans sista kupp. Det fanns nya världar att erövra: Baku (världens främsta oljestad), huvudstaden S:t Petersburg och hela det vidsträckta ryska riket. Det var nu som Stalin, den georgiske pojke som hade vuxit upp på gatorna i en orolig stad, präglad av våld och klanmotsättningar, för första gången trädde fram på den ryska scenen. Han skulle aldrig se sig om.

Inom kort skulle han emellertid drabbas av en svår personlig tragedi. Denna skulle emellertid bidra till förvandlingen av denne mordiske egocentriker till en enastående politiker för vilken inga kostnader, inga svårigheter och inga offer i form av människoliv var så stora att de kunde hindra honom från att förverkliga sina personliga ambitioner och utopiska drömmar.¹⁹

---

* Under 1920-talet, innan Stalin hade blivit diktator, gjorde han anmärkningsvärt energiska försök att dölja vilken roll han hade spelat i ”expropriationerna”. Åren 1923–24 publicerade hans främste medhjälpare i den kriminella verksamheten, Kote Tsindadze (då i opposition mot Stalin), minnesanteckningar i en liten georgisk tidskrift. De återutgavs 1927, men därefter avlägsnades de stycken som handlade om Stalins roll i mord och rån. Så skedde även på 1930-talet under Berija. I dag är det oerhört svårt att få tag i dessa minnesanteckningar.